

ISBN 978-86-7587-069-2

Мирјана Павловић
СРБИ У ТЕМИШВАРУ

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

SPECIAL EDITIONS
Volume 78

Mirjana Pavlović
SERBS IN TEMISOARA

Editor
Dragana Radojičić

BELGRADE 2012

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига 78

Мирјана Павловић

СРБИ У ТЕМИШВАРУ

Уредник

Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2012.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 36/IV, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@ei.sanu.ac.rs, www.etno-institut.co.rs

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
проф. др Бранко Ћупурдија
проф. др Душан Дрљача

Секретар редакције:
Марија Ђокић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Соња Жакула

Техничка припрема и штампа:
Академска издања
Београд

Тираж
500 примерака

Књига је резултат рада на пројекту бр. 177027:
Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Несебичну помоћ у реализацији теренских истраживања Срба у Темишвару пружили су ми сви припадници српске заједнице са којима сам контактирала, представници њихових мањинских организација, као и свештеници српских цркава у Темишвару. Посебно се захваљујем, у међувремену преминулом, господину Јовану Пејанову, библиотекар *Савеза Срба у Румунији*, на организацији интервјуа и анкета, а надасве на преводу литературе са румунског језика, чиме ми је омогућено њено коришћење.

Садржај

САДРЖАЈ	7
УВОД	9
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ПРОУЧАВАЊА	17
ДЕФИНИЦИЈЕ ПОЈМОВА	17
а) Интеграција, акултурација, асимилација	17
б) Глобализација, регионализација и транзиција	19
в) Мултикултурализам и интеркултурализам	20
г) Етничка / национална група / мањина / заједница	21
д) Етнички / национални, културни и регионални идентитет	25
ђ) Символи идентитета	27
КОНЦЕПЦИЈА ПРОУЧАВАЊА	28
МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА	31
ГЕОГРАФСКИ, ИСТОРИЈСКИ И ДЕМОГРАФСКИ ОКВИР	
ИСТРАЖИВАЊА	37
РУМУНИЈА	37
БАНАТ	41
ТЕМИШВАР	54
СРБИ У БАНАТУ	71
НАСЕЉАВАЊЕ СРБА У БАНАТ И ТЕМИШВАР	71
ДРУШТВЕНО – ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У БАНАТУ	78
СРБИ У ТЕМИШВАРУ	99
ДЕМОГРАФСКИ ПРОФИЛ	99
ФОРМИРАЊЕ, РАЗВОЈ И ПОЛОЖАЈ СРПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	105
ОРГАНИЗАЦИЈЕ	115

ОКУПЉАЊА И МАНИФЕСТАЦИЈЕ _____	137
ОБИЧАЈИ _____	144
МАТЕРЊИ ЈЕЗИК _____	185
КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА, СТРАТЕГИЈЕ И РЕАЛИЗАЦИЈА ГРУПНИХ ИДЕНТИТЕТА У ИСТОРИЈСКОМ ДИСКУРСУ _____	197
НАЦИОНАЛНИ И ДВОЈНИ ИДЕНТИТЕТ _____	197
РЕГИОНАЛНИ И ЛОКАЛНИ ИДЕНТИТЕТ _____	208
СРПСКА ЗАЈЕДНИЦА У СВЕТЛУ ТРАНЗИЦИЈЕ, ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА _____	215
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА _____	223
БИБЛИОГРАФИЈА _____	227
ЧЛАНЦИ У ШТАМПАНИМ МЕДИЈИМА _____	240
СТАТИСТИЧКИ ИЗВОРИ _____	242
ПРОТОКОЛИ _____	243
ДОДАТАК _____	245
ВАЖНИЈИ ИСТОРИЈСКИ ДОГАЂАЈИ _____	245
ВАЖНИЈЕ ИСТОРИЈСКЕ ЛИЧНОСТИ _____	247
РЕЧНИК МАЂЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ _____	256
SERBS IN TIMISOARA _____	257

УВОД

Срби у Темишвару данас имају статус етничке / националне заједнице мањинског типа, која према резултатима последњег пописа становништва из 2002. Године обухвата само 2,0% укупног становништва града.¹ Иако заједница са вишевековном и богатом историјом, материјалном и духовном културом, Срби у Темишвару су у великој мери захваћени процесима асимилације и депопулације, али имају очуване многе културне особености. Поред тога, развили су разгранату мрежу мањинских организација различитог типа: од просветних и верских, преко друштвено-политичких, културно-уметничких и спортских, до медија на матерњем језику. Исто тако, српска национална мањина представљена је и с једним послаником у Парламенту Румуније. На тај начин, мањинска заједница Срба у Темишвару веома је активна и на градском и на државном нивоу, па је Темишвар све до данас очувао улогу културног, религијског и политичког центра српске националне мањине у Банату и Румунији.

Темишвар је централно насеље Баната, регије југоисточне Европе која је у политичко-административном погледу, од средњег века па до краја Првог светског рата, представљала јединствено подручје, иако под политичком доминацијом и културним утицајем различитих држава (средњовековне Мађарске, Отоманске империје, Аустроугарске монархије). Тријанонским споразумом, Банат је подељен

¹ Љубомир Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*, Савез Срба у Румунији, Темишвар 2005, 30. (даље: Љ. Степанов, *Статистички подаци*).

између краљевина Румуније, СХС и Мађарске, а Темишвар је припао Румунији. После Другог светског рата Румунија постаје социјалистичка земља, а након 1989. године и пада Чаушесковог режима – чије је револуционарно свргавање и започело управо у Темишвару – румунско друштво се налазило у периоду свеобухватне економске, политичке, па и културне транзиције. Почетком 2007. године Румунија је примљена у Европску унију, мада многи транзициони процеси још увек трају.

Те велике историјске турбуленције одразиле су се на националну структуру, друштвено-политички положај, начин живота и културне одлике становништва града, па и српске заједнице у њему. Ипак, Темишвар је одувек био претежно вишенационална и мултикултурна средина, о чему сведочи и његов назив који је имао четири фонетска / творбена лика – *Timișoara*, *Temisvár*, *Temesburg*, Темишвар.² Поред већинских Румуна, у граду и данас живе многе мањинске заједнице: Мађари, Немци, Срби, Роми, Бугари, Јевреји и други.

На мултиетничком / мултикултурном простору Баната Срби опстају већ вековима. Тачно време њиховог насељавања у област Темишвара није поуздано утврђено, мада их у граду историјски извори први пут помињу у време угарског краља Матије Корвина (1443–1490).³

Књига је посвећена начину живота, обичајима и култури Срба у Темишвару, с посебним акцентом на стратегијама, конструкцији и реализацији заједништва и вишеслојног идентитета (национални / етнички, двојни, регионални, локални). Циљ је да се расветли и протумачи на који начин и зашто Срби у Темишвару обликују, чувају и

² Victor Nojman, *Gradanska kultura u Transilvaniji i Banatu: Uloga Temišvara u političkim promenama iz 1989*, *Habitus 1*, Centar za multikulturalnost, Beograd 2000, 3.

³ Virgil Popovici, *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara*, *Timișoara 1933*, 22.

испољавају своје заједништво, као и које су форме и фактори његове манифестације у прошлости и данас, у мултиетничком окружењу. Примењен је савремени концепт етничитета, чији је акценат на ситуационом приступу, субјективној и објективној димензији, симболичком карактеру, али и на комбинацији културних и друштвених аспеката етничког заједништва и различитости. Фокус истраживања је на индикаторима и симболима стварног или замишљеног заједништва и различитости на релацији *ми–они*, као и на етничким границама.

Мени су као истраживачу који се више година бави изучавањем српске дијаспоре, изазов за проучавање Срба у Темишвару представљале две чињенице. Темишвар је центар српске мањинске заједнице у Румунији, заједнице која живи на простору најближем матици, али одвојено од ње већ више векова. Иако у прошлим вековима значајна заједница, данас је она у великој мери захваћена процесима асимилације и депопулације, али са очуваном свешћу о властитим културним и националним особеностима, препознатим и од стране већинског окружења, као и са врло развијеним одликама онога што се у науци најчешће означава као *community life*. Изучавање очувања идентитета припадника ове заједнице изгледало је као значајан и довољан изазов за истраживање. Истовремено, такво становиште је условило и то да је, у извесном смислу, већи део рада посвећен историјском развоју различитих облика и одлика заједништва Срба у Темишвару – као дела ширег окружења Срба у Банату, али и разматрању националног идентитета у дијахронијској и синхронијској перспективи, како је то у претходном пасусу и дефинисано.

Међутим, већ почетна теренска истраживања, а посебно прва сумирања резултата у виду објављених радова, указала су на још нека питања значајна за разумевање заједништва и националног идентитета Срба у Темишвару. Њихово уочавање утицало је и на проширење, па донекле и на преформулацију коначних циљева истраживања, али и на

интерпретацију истраживачких резултата у овом раду. На почетку мојих истраживања, српска заједница се налазила у већ поодмаклој фази друштвених престројавања и прилагођавања транзиционим процесима у Румунији, која је била на самом прагу интеграције у европску заједницу. Тај период је за српску заједницу представљао веома динамично време, у којем су се истовремено јављали, преплитали и сучељавали бројни различити, па често и контрадикторни процеси (политичко препознавање и нормативно признавање националне заједнице, политичка демократизација и економско осиромашење њених чланова, тзв. *обичних грађана*, али не увек и заједнице као такве; традиционализација, оживљавање религиозности или етничности, али и слављење мултикултурализма; тежња ка европској заједници као *рајском* окружењу и доживљај истог окружења као простора изразите националне острашћености према неким заједницама, и низ других које је тешко и набројити), што српска заједница – и да је хтела – није могла игнорисати, па ове процесе нису могла занемарити ни моја истраживања.

Нагласак на овим процесима јасно указује на то да је у раду прихваћено ситуационо схватање етничности, односно – да сматрам да друштвена ситуација одлучујуће утиче на етничност, што пак никако не значи да занемарујем, а посебно не да одбацујем културне аспекте заједништва, и то такође у историјском дискурсу. Слика је, ипак, сложенија, и – поред друштвене – она има и културну компоненту. Занемаривање културе и традиције заправо би нас ограничило само на проучавање социјалних стратума. Мада су етничке заједнице, па и Срби у Темишвару, током своје историје у појединим периодима представљали социјалну класу, они то нису били увек и стално, а посебно нису били искључиво социјална класа. Као и друге националне заједнице, они су инспирацију за оживљавање и учвршћивање свог заједништва проналазили у историји и традицији, па – зашто не – и у митовима. Стога историја и традиција током овог истраживања не само да нису занемарени, већ су проучавања

различитих типова организовања и групних идентитета код Срба у Темишвару дата у историјској димензији.

Како је Темишвар мултикултурна средина, посебна пажња је посвећена и конструкцији регионалног и локалног идентитета, као и њиховим међусобним односима. Дакле, разматрања су усмерена и на вишеслојни идентитет, који је посебно актуелизован данас, у условима транзиције, односно – глобализације и регионализације, те стварања јединствене мултикултурне или интеркултурне Европе.

Поред увода, књига обухвата неколико целина. У првом поглављу је изложен теоријско-методолошки оквир проучавања, односно анализа најважнијих појмова који се у разматрању користе, као и концепција и метод истраживања. У другом поглављу дат је само краћи географски, историјски и демографски развој Румуније, Баната и Темишвара – као ширег оквира проучавања. Следеће поглавље посвећено је Србима у Банату. Најпре су изложене основне одлике миграције Срба у Банат и Темишвар, а затим је размотрен вишевековни развој друштвено-политичког и правног положаја Срба у Банату. Четврто поглавље директно се односи на Србе у Темишвару, и оно садржи неколико целина. У првом одељку дат је преглед демографског развоја Срба у граду, а затим је пажња посвећена обликовању и развоју њихове мањинске заједнице. Мрежа мањинских, световних и верских, организација у историјском контексту разматра се у трећем делу четвртог поглавља овог рада.

Посебно су, са становишта важности за етнитет Срба у Темишвару у четвртог и петом делу четвртог поглавља разматрани различити типови окупљања и манифестација, као и друштвени и религиозни обичаји и празници у различитим временским периодима. Издвојени су и одређени процеси који су захватили српску заједницу у периоду транзиције, као што су ревитализација обичаја, увођење нових обичаја с *ореолом* етничких и сл. Следећи део посве-

ћен је матерњем језику као једном од најважнијих симбола етничког / националног идентитета Срба у Темишвару.

Пето поглавље рада посвећено је анализи вишеслојног идентитета у мултикултурном друштву. Разматрани су регионални, национални, двојни и локални идентитет, као и њихови међусобни односи. Посебна пажња посвећена је регионалном – банатском идентитету, који је у одређеним друштвено-историјским условима био врло развијен, а под повољним условима лако може доћи и до његове реафирмације, за шта назнаке већ постоје. С друге стране, пажња је поклоњена и локалним идентитетима у оквиру саме заједнице што доприноси њеној сегментираниости – за сада само на културном нивоу, али није немогуће да се у будућности успостави и на институционалном нивоу.

Од 1990. године румунско друштво је захваћено процесима транзиције, глобализације и европских интеграција, па се у последњем поглављу анализира њихов утицај на српску заједницу у Темишвару (реафирмација институционалног живота, пораст религиозности, обнављање обичаја и сл.)

Рад има и два историјска додатка. У првом су дати краћи подаци о важнијим историјским личностима, а у другом су описани важнији историјски догађаји за српску заједницу у Темишвару. На овакав начин излагања података одлучила сам се јер су наведене личности и догађаји значајни за разумевање живота наше заједнице у Темишвару, у историјском контексту, али би њихово детаљно разматрање у одговарајућим поглављима оптеретило основни текст обиљем дигресија, изазваних дугим периодом живота Срба на тим просторима, па на тај начин и замаглило његову суштину. Трећи додаток, пак, обухвата речник мање познатих речи и израза – претежно турцизама.

Сматрам да на овај начин систематизован материјал и његова анализа омогућавају сагледавање сложене проблематике етничности Срба у Темишвару, њеног испољавања у

различитим сферама живота – у мери и на начин који највише одговара самој групи и тренутку у којем живи, као и уочавање и анализу етничких процеса и односа, али и друштвено-историјских фактора, који су утицали на етницитет Срба у Темишвару. Осим тога, рад у целини доприноси бољем сагледавању проблема етничких заједница у дијаспори, као и познавању феномена мултикултурализма, односно – интеркултурализма или очувања културних посебности у процесима европских интеграција.

Мирјана Павловић

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ПРОУЧАВАЊА

Етнички проблеми већ годинама привлаче пажњу научника различитих опредељења, што је за последицу имало умножавање вишезначних термина (етнос, етницитет, етнички идентитет, етничке границе и сл.) и настанак многих теорија о асимилацији, акултурацији, или резистенцији етничких група. Сложености проблема доприноси и то што се и у различитим међународно правним документима користи широк спектар термина: расна, етничка или верска група; национална, етничка или језичка мањина, и томе слично.⁴ Стога је неопходно већ на почетку дати макар оквирно одређење најзначајнијих феномена о којима се у овом раду расправља.

ДЕФИНИЦИЈЕ ПОЈМОВА

а) Интеграција, акултурација, асимилација

Интеграција је сложен процес укључивања мањинских заједница у шира друштва. Да би се означили њени различити облици и нивои, у науци се често користи неколико термина: адаптација, акултурација, асимилација. Осим тога, неки аутори, не користећи термин интеграција, разли-

⁴ Обрад Рачић, *Мањине: Између позитивног међународног права и прокламованих опредељења (Нека спорна питања)*, Положај мањина у СРЈ, САНУ, Одељење друштвених наука 19, Београд 1996, 530–535.

кују више типова асимилације. Тако, на пример, *економска асимилација* обухвата укључење припадника мањинске заједнице у разне сфере привредног живота ширег друштва,⁵ *друштвена* подразумева непостојање посебног подсистема друштвених институција мањинске заједнице,⁶ а *физичка* – постигнуће *modus vivendi* између етничке групе и ширег друштва.⁷

У књизи је прихваћено схватање по којем *акултурација* подразумева усвајање основних културних вредности ширег друштва, уз задржавање свести о посебности мањинске заједнице.⁸ Осим тога, треба истаћи да се у процесу акултурације јавља интерактиван однос две социокултурне појаве, а да би се он истакао све чешће се користи термин *транскултурација*.⁹ Исто тако, при проучавању акултурацијских процеса треба водити рачуна о томе да није свако усвајање новог културног модела – акултурација.

Асимилација је, пак, ужи појам од акултурације и често представља једну њену фазу. То је културни процес током кога се одређена социокултурна појава у контакту с другом појавом утапа и нестаје у њој на тај начин што губи сопствену особеност и идентитет.¹⁰

⁵ Vesna Mikačić, *Adaptacija, integracija i asimilacija naših iseljenika u prekookeanskim zemljama*, Teme o iseljeništvu 6, Centar za istraživanje migracija, Zagreb 1976, 8.

⁶ Nikola Lovrić, *Asimilacija i očuvanje etniciteta u SAD*, Sociološki pregled 2, Sociološko društvo Srbije, Beograd 1974, 290.

⁷ V. Mikačić, н. д., 8.

⁸ Tamotsu Shibutani i Kian Kwan (ed.), *Ethnic stratification, A comparative Approach*, USA, 1965, 470–480, 504–515.

⁹ Nikola Božilović, *Akulturnacija kao prenos kulturne dinamike*, Teme, Časopis za društvene nauke XXII, br. 1–2, Univerzitet u Nišu, Niš 1998, 88.

¹⁰ Исто, 88.

б) *Глобализација, регионализација и транзиција*

Глобализација се може одредити као нови облик модернизације и акултурације, који трансформише готово све подсистеме светског друштва, стварајући јединствени економски, политички, друштвени и културни простор.¹¹ Радикалнији критичари глобализацију обично схватају као униполарни процес и изједначавају је са американизацијом или империјалном вестернизацијом, наглашавајући да се она у пракси често манифестује као унификација света по једном економском, политичком и културном моделу, који је карактеристичан за економски најразвијеније земље Америке и Западне Европе.¹² Међутим, глобализацију не треба схватати као униформност, односно глобализам, већ као мултидимензионални и полицентрични процес, чији је саставни део и регионализација – као форма њеног изражавања и брана против глобализма.¹³

Регионализација подразумева регионално повезивање и интеграцију географски суседних земаља по принципу и у функцији глобализације, али уз уважавање специфичности земаља које приступају регионалној повезаности и сарадњи.¹⁴

Као планетарни процеси, глобализација и регионализација обухватају целокупну друштвену стварност, установљавају нове друштвене и политичке односе, и изазивају

¹¹ Ljubiša Mitrović, *Sudbina kulturnih i etničkih identiteta u procesima globalizacije i regionalizacije na Balkanu*, Kulturni i etnički identitet u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana, Centar za balkanske studije i Junir IX, Niš 2002, 28.

¹² Види о томе: *Šta je globalizacija*, <http://www.scg.org.yu/globalizacija-sta.htm>.

¹³ Lj. Mitrović, н. д., 16.

¹⁴ Milorad Božić, *Regionalizacija i ekonomski razvoj Balkana*, Kulturni i etnički identitet u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana, Centar za balkanske studije i Junir IX, Niš 2002, 92.

промене у културној и друштвеној свести. Стога оне редефинишу и схватање суверенитета, чиме мењају и положај и улогу националних држава. У савременим европским интеграцијама изражене су тенденције ка детериторијализацији националног суверенитета и стварању мултикултуралног и грађанског друштва, што утиче и на концепцију етничких и националних идентитета.¹⁵

Транзиција подразумева демократизацију и радикалне структуралне промене затворених, ауторитарних друштвених система социјалистичких земаља у модерна и плуралистичка друштва, те њихову интеграцију у глобални свет.¹⁶ Међутим, чак и у земљама у транзицији, у којима је изражена тежња према европским интеграцијама и процесима глобализације, стара схватања суверенитета – о водећој улози националне државе – нису нестала, већ и даље опстају, а моћ националног је још увек изнад суверенитета грађанина и мултикултурализма.

в) *Мултикултурализам и интеркултурализам*

Мултикултурализам је равноправно неговање различитих култура и националних припадности, као и њихова заштита, односно – позитивна дискриминација. Савремена становишта, пак, посебно наглашавају и то да се мултикултурализам на сме схватити само као нормативно поштовање одређених права националних мањина, већ да у њему долази до стварног прожимања различитих етничких и националних култура, као и да је он заснован на суверенитету грађанина. Мултикултурализам је, дакле, симбиоза различитих националних култура, а не њихов паралелни живот. Да би се то нагласило, у стручној литератури се све чешће јавља термин *интеркултурализам*.

¹⁵ Лј. Митровић, н. д., 29.

¹⁶ Исто, 16

2) *Етничка / национална група / мањина / заједница*

Већ летимичан поглед на разнолику терминологију у литератури и правним актима упућује на то да се тип ентитета попут Срба у Темишвару најчешће означава сложењима састављеним од именица – група, мањина или заједница, и различитих придева – расна, језичка, верска или национална. С друге стране, у повељама, конвенцијама и сличним документима, који се проблемом мањина баве са становишта њихове међународно-правне заштите, обично се посебно не помиње ниједан тип мањине, већ се сви они штите *недискриминационим клаузулама* у оквиру људских права. Зато се у документима овог типа врло ретко јављају дефиниције самог појма.

Тако се, на пример, у предлогу конвенције за заштиту мањина Европске комисије за демократију из 1990. године, као радна користи дефиниција по којој мањина означава *мање бројну групу људи од осталог становништва неке државе, чија се етничка, верска и језичка обележја разликују од оних осталог становништва и коју води жеља за очувањем своје културе, традиције, вере и језика*.¹⁷ У раду на заштити и унапређењу мањинског положаја, у оквиру Уједињених нација дуго је коришћена и Капоторијева дефиниција, која – поред броја, објективних и субјективних особности мањина – као најбитније њихове карактеристике истиче статус и моћ. Дакле, по тој дефиницији, етничке мањине нису само групе са особеним објективним и субјективним карактеристикама, које чине бројчану мањину, или су у најмању руку изједначене са околним становништвом, већ су то, што је много важније, недоминантне групе које и у погледу друштвене моћи имају мањински положај, па им је

¹⁷ European Commission for Democracy through Law, *Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities*, Strasbourg: Council of Europe documents, CDL – MIN (93) 6, 22 February 1993, Article 27, www.ecmi.de.

зато и потребна међународна правна заштита, као и групе чији су чланови држављани државе у којој живе.¹⁸

Ипак, може се констатовати да већина досадашњих дефиниција етничких мањина, као основне карактеристике таквог вида заједништва, наводи да оне живе у држави у којој је доминантан други народ, култура, религија и / или језик, а различитом законском регулативом им се омогућава да очувају своју посебну културу и традицију, веру и језик.

С друге стране, има и мишљења да термин мањина треба избегавати управо зато што априори означава подређен положај одређеног ентитета, као и да је онпреузак или *политички експлозиван*. Да би се такви приговори избегли, често се замењује изразима *група* или *заједница*. Тако се, на пример, у америчкој литератури најчешће говори о етничким групама. У бившим социјалистичким земљама, па и у Румунији, исту врсту покушаја представљало је и увођење термина *народност*. Нови термин је требало да изрази квалитативно побољшање положаја националних мањина, односно, непостојање већине и мањина, те једнакост свих грађана у њиховим правима. Међутим, иако је у ширем друштву био прихваћен, а у свакодневној комуникацији се и данас понекад користи, појам народности је у међународним односима, посебно у онима са западним земљама, изазивао недоумице и збуњеност, па многи аутори сматрају оправданим враћање на ранији термин *национална мањина*. С друге стране, израз *етничка група* се у неким европским законодавствима, као нпр. у претходном Уставу Југославије, користио само за групе које нису део већих нација,¹⁹ што му је у извесном смислу придавало пејоративну конотацију, па такође није

¹⁸ Budislav Vukas, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Školska knjiga, Zagreb 1978, 12–14.

¹⁹ Драгољуб Ацковић, *Прилог анализи уставног положаја Рома у европским земљама и у Југославији*, Положај мањина у СРЈ, САНУ, Одељење друштвених наука 19, Београд 1996, 819–828.

био подесан. Осим тога, како се Срби у Темишвару као организован и посебан ентитет јављају пре више векова, за њихово обележавање најпогоднији је израз *заједница*, и он је у књизи најчешће коришћен. Међутим, као синоним често употребљавам и израз *мањина*, управо зато што га још увек користе многа међународна документа значајна за њихову правну заштиту.

Семантичку конфузију повећава и то што бројни придеви који се користе при именовању заједница у дијаспори нису без мањкавости. Тако атрибуту *расне, језичке верске* истичу само једну особеност мањинске групе, па је подеснији атрибут *етничка*, којим су обухваћени сви претходни, или пак *национална*, јер се њиме наглашава и то да су те заједнице делови нације чија је матица – нека друга држава. Дакле, за Србе у Темишвару можемо користити термин *национална мањина*. Он је последњих година поново у употреби, и у нас и у Румунији.²⁰ Ипак, најподеснији је термин *етничка* или *национална заједница*.

У литератури се често јављају и термини *етник* или *етнија*, али се њима обично одређују само пренационалне заједнице, па су за ово проучавање они неадекватни.

Међутим, ни избором термина *етничка заједница* проблем није решен, јер у науци није једнозначно одређено која су то својства која одређују и разликују такве заједнице од других типова груписања у друштву (религиозне групе, класе и др). Стога је и дефинисање појмова као што су *етничка група*, *етнос*, *етнија*, *етничност* и слични њима изазвало дуготрајне и бројне расправе. Старије дефиниције првенствено су наглашавале, у различитим комбинацијама, културне карактеристике тих заједница: *име*, *језик*,

²⁰ Термин *национална мањина* користи и Устав Румуније у члановима 6, 23 и др. *Constituția României*, Publicată în M. Of. Nr. 233 din 21 noiembrie 1991.

територија, религија, боја коже, култура и др.²¹ Таквим, већином антрополошким дефиницијама обично је приговорано да занемарују друштвене аспекте етничности.²² Да би избегли сличне замерке, неки научници етничке заједнице дефинишу као интересне групе,²³ субгрупе већинског друштва,²⁴ или у њима виде политички феномен.²⁵ Међутим, временом, интерес једне заједнице може да се промени, а да она и даље опстане. То је довело неке научнике до становишта да све наведене и многе друге особине могу представљати карактеристике етничких заједница, али и не морају, па у њиховом одређењу наглашавају субјективну димензију. Тако је Макс Вебер основ етноса видео у осећају припадности групи,²⁶ а Де Вос је сматрао да су етничке групе оно што њихови чланови *мисле да оне јесу*.²⁷ Истовремено, све више је уочаван и симболички карактер етничког заједништва.²⁸

²¹ О дефиницијама које наглашавају културне одлике етничких заједница видети у: Wsevolod Isajiw, *Definitions of Ethnicity*, *Ethnicity* 1, New York and London 1974, 117–119; R. Naroll, *Ethnic Unit Classification*, *Current Anthropology* 5, Chicago 1964, 10; Oscar Handlin, *Race and Nationality in American Life*, Boston 1957, 23.

²² Arnold Epstein, *Ethnos and Identity*, *Three Studies in Ethnicity*, Chicago 1978, 92.

²³ Nathan Glazer and Daniel Patrick Moynihan, *Beyond the Melting Pot*, *The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians and Irish of New York City*, Cambridge 1970, 17.

²⁴ George Theodorson and Achilles Theodorson, *A Modern Dictionary of Sociology*, New York 1969, s.v. Ethnic group.

²⁵ Abner Cohen, *The Lesson of Ethnicity*, A. Cohen (ed.), *Urban Ethnicity*, London 1974, 54.

²⁶ Макс Вебер, *Привреда и друштво*, том I, Београд 1976, 321.

²⁷ G. De Vos, L. Rommanucci-Ross (ed), *Ethnic Identity: Cultural Continuities and Change*, Polo Alto 1975, 16.

²⁸ Dušan Bandić, *Etnos*, *Etnološke sveske* 4, Београд 1982, 48–51.

Велику прекретницу у поимању етноса представља становиште Фредерика Барта, за кога етнос не само да није културна категорија, већ он није ни природно или примордијално стање, нити је пак *непроменљива генетска, друштвена, културна или језичка заједница*.²⁹

На крају да би себе дефинисала једна заједница поред обележја свог заједништва, одабира и атрибуте који уједно представљају и њену специфичност, односно разликују је од других заједница у окружењу.

Дакле, имајући у виду сву сложеност етничких заједница, сматрам да се у њиховом дефинисању морају имати у виду како културни и друштвени тако и објективни и субјективни, али и симболички аспекти заједништва и различитости.³⁰

д) Етнички / национални, културни и регионални идентитет

Етнички / национални идентитет је групни идентитет који чланови етничке заједнице имају као њени припадници. Различите контроверзе у дефинисању етничке заједнице одразиле су се и на поимање идентитета. Тако се, с једне стране, сматрало да основ етничког / националног идентитета лежи у културним аспектима, односно – у садржају етничке групе. С друге стране, наглашаван је друштвено-социјални аспект заједништва. Међутим, као што је наведено, већ је Макс Вебер у поимање идентитета увео субјективну димензију, с нагласком на самоидентификацији.³¹ Фредерик Барт,

²⁹ Frederic Barth, *Ethnic Groups and Boundaries*, The Social Organization of Culture Difference, Bergen-Oslo, London 1970, 24.

³⁰ Мирјана Павловић, *Срби у Чикагу: Проблеми етничког идентитета*, Етнографски Институт САНУ и Издавачка задруга Идеа, Београд 1990, 83–86. (даље: М. Павловић, Срби у Чикагу).

³¹ Макс Вебер, н. д. 321.

пак, идентитет сматра процесом који зависи од друштвене интеракције. Наиме, заједништво се дефинише у истицању специфичности и разлика у односу на неког другог, па опозиција *ми – они* чини саму срж етничке идентификације и својствена је самој конструкцији етничког идентитета.³²

Дакле, под *етничким / националним идентитетом* обично се подразумева групни идентитет, односно свест о припадности одређеној етничкој / националној заједници, који њени припадници изграђују и изражавају преко низа симболичких представа – било објективних било субјективних, културних или социјалних – о свом етничком / националном заједништву и различитости, и / или их пак други на основу њих идентификују као припаднике дате заједнице.³³

Иако се у различитим дефиницијама националног / етничког идентитета као објективне карактеристике обично наводе заједничке културне одлике, културни и национални / етнички идентитет не морају се подударати, а често се и не подударају.

Културни идентитет се може схватити као "образац заједничког начина живота, мишљења и искуства, на којем су утемељени облици и садржаји сазнања, а који као вредносни оквир указује индивидуама на то шта је пожељно, а шта није пожељно са становиштва дате културе".³⁴

У складу са наведеним одређењима националног и културног идентитета, *регионални идентитет* се дефинише као културни идентитет, односно – као свест о заједничким цртама и заједничком културном наслеђу становника одређе-

³² F. Barth, н, д., 24.

³³ Мирјана Павловић, *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи*, Гласник Етнографског института САНУ XL, Београд 1991, 134.

³⁴ Zagorka Golubović, *Ja i Drugi – antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, "Republika", Beograd 1999, 34.

ног региона, без обзира на њихову националну припадност. Међутим, по неким мишљењима, регионални идентитет се не темељи толико на заједничком наслеђу колико на заједничким проблемима, и још више – на сличним структуралним реакцијама на нове изазове.³⁵ У савременим друштвима, ти нови изазови су глобализација и регионализација, а у постсоцијалистичкој Румунији – и транзиција.

ђ) Символи идентитета

Заједнице међусобом комуницирају унутар ширег друштвеног контекста, одређујући границе, и то на тај начин да из низа различитих карактеристика њихови припадници одабирају одлике своје културе које сматрају специфичним, односно – за које верују да их у датом тренутку најбоље обележавају и издвајају од не-чланова. Те карактеристике делују као дијакритичке ознаке, тј. као симболи идентитета. У зависности од тога који тип заједништва и различитости се изграђује и испољава, користе се и одговарајући симболи етничког, регионалног и / или локалног идентитета.

Самоидентификација и идентификација од стране других одвија се на основу низа таквих симбола. То могу бити, а најчешће и јесу, оне културне особености групе за које се верује да су заједничке карактеристике свих њених чланова. На њиховој основи чланови групе изграђују свест о свом заједништву. Али, осим означавајуће, симболи идентитета имају и диференцирајућу функцију, односно – мора постојати и уверење, макар и погрешно, да та особина групе представља особеност само њених чланова и тако их издваја од припадника свих других етничких група. Дакле, за симболе идентитета групе битно је постојање конвенције. Истинитост тврђења у овом случају нема посебну улогу, већ је одлучујуће веровање.

³⁵ LJ. Mitrović, н. д., 26.

На пример, једном успостављени симболи етничког / националног идентитета, али и других групних идентитета – регионалног, локалног, тешко се губе. Ипак, како је култура подложна променама, а ни етничка заједница није стална категорија, исто тако и етнички симболи нису дати једном за свагда. Током времена, они се могу прилагођавати, дотеривати, па и нестати, а функцију обележавања заједништва могу преузети неке друге карактеристике, као што се и већ давно заборављени симболи могу извући из прошлости и изнова освежити.³⁶

КОНЦЕПЦИЈА ПРОУЧАВАЊА

Срби у Темишвару посматрају се у синхронијској и дијахронијској перспективи, а њихов етнички идентитет биће анализиран у односима интеракције и одређеним, јасно детерминисаним условима, што захтева савремено ситуационо схватање етничког идентитета. Наиме, неприхватљиви су супстанционални приступи, по којима је етничност непроменљива, још мање урођена, а етничке заједнице – такорећи *закопане* у традиционалној култури. Напротив, као што је већ речено, етнички идентитет и његова обележја зависе од друштвене ситуације и представљају развојни процес. С друге стране, у књизи су прихваћена и нека ограничења ситуационог приступа, посебно – новије тенденције после Барта, које одбацују неке његове поставке, као што је потпуно занемаривање културних атрибута и неограничена слобода у избору симбола, тј. у креирању етничке посебности. У најновијим теоријама дошло се до сазнања да етнички идентитет није потпуно произвољан и лишен садржаја, чиме је у проучавању дошло до извесне реafirмације културних одлика и традиције у процесу селекције

³⁶ Опширније о етничким симболима видети у: М. Павловић, *Срби у Чикагу*, 91–99, као и у тамо наведеној литератури.

симбола,³⁷ јер заједнице, обично, постојећим погодним карактеристикама приписују етничко значење и улогу етничких симбола. Стога, у истраживањима Срба у Темишвару акценат није на списку емпиријски уочљивих традиционалних и / или нових, културних и / или друштвених атрибута (разлика), већ на анализи друштвено-историјских услова под којима они постају симболи разликовања припадника од не – припадника, као и на међугрупним и унутаргрупним односима који се у процесу идентификације успостављају и на етничким границама.

Разматрани приступ проучавању етничког идентитета поставља у жижу истраживања српске заједнице у Темишвару, поред ње саме, и појединце – њене припаднике, чиме се омогућава проучавање идентитета на два начина: на **индивидуалном нивоу** – као осећање и изјашњавање појединца, и на **колективном нивоу** – као посебан, друштвено признат колективитет, који поседује културне и социјалне специфичности. Исто тако, овим се приступом отвара могућност уочавања и анализирања вишеструког идентитета (двојног, регионалног, локалног), као и различитих диференцијација у оквиру етничке заједнице Срба у Темишвару. Уочавање и анализа вишеструког идентитета веома су значајни за саме мањинске заједнице, јер се оне тада својим деловањем окрећу стварним потребама својих чланова, и то свих чланова, па и оних потенцијалних. Осим тога, анализом вишеструког идентитета, у фокусу проучавања нису само етничке мањинске заједнице, већ и појединци, односно – њихове потребе и одлике. На крају, схватањем етничког идентитета као процеса и конструкције омогућава се не само заштита, већ и развој српске заједнице у Темишвару. То је веома важно за мањинске етничке заједнице, које кроз отварање према различитим потребама својих чланова

³⁷ Детаљније о различитим приступима проучавања етничког идентитета видети у: Filip Putinja, Žoslin Stref-Fener, *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd 1997.

добијају и могућност не само очувања, него и развоја свог посебног етничког идентитета.

Срби у Темишвару су вековима живели под политичким, верским и културним утицајем других народа, пре свега Мађара, Турака, Немаца и Румуна. Честу промену власти и националног састава становништва пратила је и промена односа према мањинама, тј. мењао се њихов статус. Исто тако, та бурна историја довела је до тога да је њихова заједница у дугом временском периоду била подложна различитим асимилационим процесима, али је утицала и на формирање различитих схватања (концепција) националног / етничког идентитета, као и различитих стратегија заједнице и појединца за његово испољавање и очување.

Још је Фредерик Барт нагласио да тежиште етничких проучавања треба пренети са садржаја етничких група на етничке границе, које нису последица просторне или друштвене изолације, већ управо резултат интеракције између група, чиме је *одвојио етнички идентитет од објективног садржаја културе* и ставио га у контекст друштвене интеракције. Одржавање граница, као процес, не укидају ни акултурација, ни миграције, ни уклапање мањих заједница у веће и развијене облике друштвене организације.³⁸

Дакле, етничка идентификација се у раду посматра као процес, и то као двосмеран процес, јер подразумева и *унутрашњу перцепцију* – како чланови заједнице виде себе, и *спољну перцепцију* – виђење оних изван групе.³⁹ Без обзира на то што се оне не морају подударати, а најчешће се и не подударају, управо однос између ендогене и егзогене дефиниције етничке припадности чини етнички идентитет динамичким процесом који је увек подложен редефинисању и прекомпоновању. Стога се схватање етничког идентитета,

³⁸ F. Barth, н. д., 24.

³⁹ F. W. Riggs, *Modes of Ethnicity*, Europa Ethnica 4, 1988, 161.